

TÜRKÜ SÖZLERİNDEKİ METAFORİK ANLATIM

Prof. Dr. Ali YILDIRIM*

Öz: Halk edebiyatımızın en önemli ürünlerinden olan türkülerimiz, sadece ezgisi ile değil verdiği mesajlar ile de kültürümüzün yapı taşlarındandır. Bu ürünler hemen dünden bugüne oluşturulmuş metinler değildir. Türküler yüzlerce yıllık kültürel birikimlerin fişkiran filizleri gibidir. Onu bir anda ortaya çıkaran esaslı bir kök ve gövde vardır. Dolayısıyla bir yakarı, söyleyeni olan türküler de, bu ortak kültür havzasının bir parçasıdır. Türkü sözlerini, karşıdakini bilgilendiren, muhababına basit aktarımlarda bulunan metinler olarak görmek büyük bir eksiklik olur; zira türkü sözleri aynı zamanda insanımızın irfanını, felsefesini, hayata bakışını, hayatı algılama tarzını da ortaya koyan metinlerdir.

Bu açılardan türkü sözlerini irdelediğimizde, gerek anonim ve gerekse bir ilk söyleyeni olan türkülerimizde etkili ve çarpıcı anlatım tarzı olan metaforik kurgulara ulaşmaktayız. Şüphesiz bunlara, daha çok söyleyeni bilinen türkülerde rastlamaktayız; ancak aşıkların da o toplumun bilinç ve bilinçaltından beslendiği gerçeğini de unutmamak gerekir.

Anahtar Kelimeler: Metafor, türkü, halk irfanı, anonim, âşık

Abstract: Our folk songs, one of the most important products of our folk literature, are the building blocks of our culture not only with the melody but with the messages it gives. These products are not texts created immediately from the day. Turks are like the sprouts of hundreds of years of cultural accumulation. There is a real root and trunk that reveals it. Therefore, a telling, a Turkic who has been told, is a part of this common culture basin. It is a great deficiency to see the words of folk song as texts that are informative of the opposite, Because at the same time the folk songs are texts that also reveal our human knowledge, philosophy, gaze of life, and the way of perceiving life.

When we investigate the lyrics of these folk songs, we reach metaphorical fiction, which is an anonymous and, if necessary, a first-time narrator, an effective and striking way of expression. Certainly, we find these in folk songs known to speak more; But it is important to remember that the lovers also influenced on that society's consciousness and consciousness.

Key Words: Metaphor, folk song, folk lore, anonymous, lover

Geliş tarihi : 03 Temmuz 2017

Kabul tarihi : 18 Eylül 2017

*. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Elazığ. ayildirim@firat.edu.tr

Bugün herhangi bir ezgi ile söylenen, anonim veya anonimleşmiş şiirlerin hepsini türkü genel adıyla nitelendirmekteyiz. Halk edebiyatı içinde değerlendirilen en önemli türlerden olan türkü, aynı zamanda ezgi yönüyle de hayatımızın içerisinde yer almaktadır. Türkülerin bir kısmı neşe ve sevince dair olsa da genellikle hayatın olumsuzluklarının, sıkıntılarının, acılarının yer aldığı metinlerdir. Türk milletinin karşılaştığı göç, savaş, kıtlık gibi büyük çaplı hadiselerle bağlı acılar, türkülerin mısralarına adeta ilmek ilmek dokunmuştur. Aynı şekilde aşka, sevdalara, ayrılıklara dair sevinç ve kederler de türkülerde yerini almıştır. Dolayısıyla biz türkülerde, milletimizin bilinçaltı kayıtlarını da gözlemliyoruz. Bir nevi kültürel belleklerimiz olan türküler, bu açıdan bakılırsa, milli karakterimizin izlerini yansıtmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar, “Anadolu’nun romanını yazmak isteyenler, ona mutlaka türküler yoluyla gitmelidir” (Tanpınar 1997: 197) diyerek, bu coğrafya insanının felsefesinin en önemli kaynağı olan türkülere dikkat çekmiştir.

Türkülerin, şüphesiz bir ilk söyleyeni vardır. “Anonim ürünlerden olan ve mutlaka bir ilk söyleyicisi (yakıcısı) bulunan türküler, zamanla dilden dile gönülden gönle akarak çeşitlenmiş ve her söyleyenden birtakım güzellikler alarak bizlere ulaşmıştır” (Yakıcı 2007: 24). Günümüzde kayıt altına alınmış türkülerin bazılarının her ne kadar bir söyleyeni varsa da, sonuçta bütün bunlar ortak bir bilincin söze dökülmüş biçimleridir. Dolayısıyla Âşık Veysel, Ruhsati, İrfani, Sümmani, Feymani, Emrah, Ali İzzet vb. mühürleri vurulmuş türküler de aslında binlerce yıllık kültürel birikimin ortaya çıkardıklarıdır. “Çağın gereği olarak günümüz yaşam tarzı içinde birçok sanatçı (türkü söyleyen kişiler), hafızalarında biriken eski türkü ezgilerinden de yararlanarak bazı şiirler üzerine ezgi bezeyerek yeni teni türküler meydana getirmektedirler” (Güven 2009: 24).

Türkülerin en önemli taraflarından biri şiirsel yönüdür. Şiir sanatının sembolik ve imgesel yönü, çarpıcı ve etkileyici anlatımın esasını oluşturur. Sembolizm, öncelikle bireysel, sonra toplumsal ve nihayetinde evrensel bir kimliğe bürünür. Buna rağmen her toplumun kendi düşünce ve his dünyasında karşılığı olan sembollerin varlığı da söz konusudur. Bunların yer bulduğu önemli türlerden biri de aynı zamanda şiir diyebileceğimiz türkülerdir. Eliot’a göre şiir en milli sanat dalıdır; çünkü bir milleti başka milletler gibi düşündürmek kolay olduğu hâlde, o millete başka milletler gibi hissettirmek mümkün değildir. (Eliot

1990: XIV). “Diğer şairler duygularını ferdi olarak dile getirirken, halkın gözü, kulağı, yüreği olan âşıklar, sadece kendi düşüncelerine değil, ait oldukları toplumun düşüncelerine de tercüman olurlar” (Şimşek 2016: 314).

Toplumların his ve hayal dünyasını, onların yaşadığı coğrafya, yaşayış tarzı, kullandığı aletler ve inanç sistemleri gibi etkenler şekillendirir. Onların yaşadıkları coğrafyaya uyum ve dirençleri, yaşama dair ayrıntıların ortaya çıkmasının da en önemli faktörleridir. Örneğin Arap toplumlarında devetüyü renginin yetmiş civarında farklı anlatımından, kuzey toplumlarında kar ve ona bağlı kavramları anlatan onlarca kelimenin varlığından bahsedilmektedir. “Danimarkalı bir dilbilimci, Grönland’da kar için kullanılan kelimelerin sayısının üç yüzü aş-tığını biliyordu” (Condon1998: 63).

Bir şair, bir sanatkar toplumsal değerlerini, kendi ruh ve duygu imbiğinden süzerek yeniden şekillendirir; onlara yeni bir ruh ve anlam elbisesi giydirir. “Sanatçının zihnindekilerin söze ya da yazıya aktarılması sırasında genellikle günlük, olağan dilin öğeleri kullanıldığı hâlde yeni yeni bileşimlerle onlara yüklenen yeni anlamlar, çağrıştırılan tasarımlar coşku ve duygulanımları da birlikte getirmektedir” (Aksan 1993: 24).

“Perrine de imgeyi, duyuyla edinilen deneyimin dil aracılığıyla sunulması, dolayısıyla şiirde en çok rastlanılanın görsel imge olduğunu ileri sürmektedir” (Aksan 1993: 30). Bu anlayışın izlerini Türkçemizin önemli özelliklerinden olan somutlaştırma olgusu ile bağdaştırmak mümkündür. Soyut ve algılanması zor olan kavramları, özellikle sosyal ve coğrafi çevrede yer alan nesnelere üzerinden aktarmak, en etkili yöntemlerden olmuştur. Aynı düşünceyle J. Knobloch, imgenin doğanın bir kopyası olmadığını, onun bir tasarımın yeniden biçimlendirmesi olduğunu (Aksan 1993: 30) belirtmektedir.

Metafor, istiare, eğretilme diye isimlendirdiğimiz terime Doğan Aksan, ad aktarması diyerek şöyle bir tarif yapar: “Aralarında uzak yakın ilgi (benzerlik, işlev ilgisi, yakınlığı) bulunan iki şey arasındaki benzetme yoluyla ilişki kurarak birinin adını ötekine aktarma eğilimi sonucunda oluşan bir dil olayı” (Aksan 1993: 127). “Revery de şöyle demektedir; yaklaştırılmış iki gerçeğin arasındaki bağıntılar ne kadar uzak ve yerindeyse, imge o kadar güçlü olacak ve o kadar heyecanlandırma gücü ve şiirsel gerçeklik taşıyacaktır” (Aksan 1993: 30).

Bir şeyi, başka şeyler üzerinden anlatma aracı olan edebi metinler, dinamizmini okuyucusu veya muhatabından alır. Edebi metinler, okuyucusuna ulaşmadan önce bu dinamizmini üslubu, kurguları, çağrışımları ve tasarımları gibi yönlerinden sağlarlar. Şüphesiz edebiyat, muhatabına aktaracağını en etkili ve yoğun duygularla iletmek amacını da güder. “Edebiyatın asıl işlevi, kendi yapı ve niteliklerine dayanarak bir metnin, sözün inşasını sağlayarak bir anlatı oluşturup onu beğeni ve değer ifade eden kelimelere, düşünce kalıplarına, cümlelere dökmekse; bir başka işlevi ise oluşturduğu metnin/anlatının değişik bakış açılarıncaya yorumlanmasına, kritik edilmesine imkân vermektir” (Alver 2004: 18).

Bir şeyi geçici olarak alma veya kullanma anlamına gelen eğretileme/istiare, edebi sanatlar içerisinde en etkili olanlardandır. “İstiare, kelimelerin temel anlamlarının sınırlarını aşma çabası olup kişinin iç âleminin derinliğini, sezgisinin sınırlarını, hayal gücünün genişliğini yansıtır. Ayrıca teşbih ve istiarenin amaçlarından biri de somutlaştırma, yani anlatılmak istenilen duygu ve düşüncenin daha etkili ve belirgin tarzda dile getirilmesidir” (Saraç 2013: 24).

Türkülerde Ölümle/Ecelle İlgili Metaforlar

Ölüm, sadece ayrılık yönüyle değil, müphemiyeti ve bilinmezliği ile de insanları korkutup ürktürmüştür. Ebedî ayrılığın başlangıcı olarak görülen ölümün, türkülerde yansımaları da o derece etkili olmuştur. Soyut bir kavram olan ölüm, tecrübe edilen, gözlemlenen nesnelere ve olgular üzerinden somutlaştırılarak türkülerde yer bulmuştur. Ölüm, bazen haber verse de, çoğu zaman aniden gelir ve bütün arzuları, muratları yarım bırakır. Dolayısıyla sonu ölüm olan dünyada boşa geçirilecek zaman yoktur; hayatın, sevdiklerinin, güzelliklerin kıymetinin bilinmesi gerekir.

Ölüm, Allah’ın bir takdiridir; ancak kadere karşı gelinmez anlayışı, “felek” olgusunu ortaya çıkarmıştır. Kaderin arka yüzü olan felek, kültürümüzde ve dolayısıyla edebiyatımızda bütün olumsuzlukların nedeni olarak algılanagelmiştir. Ölümün Allah’ın emri olduğunu bilen insanımız, bunu da feleğe yüklemiştir. Kültürümüzde belalar gökten aniden iner, diye bir inanış vardır. Dolayısıyla İlâhi hükümlerin, felek kavramıyla karşılanan yeri üst âlemdir. Üstten gelen ise zorlayandır; çaresizlik karşısında boyun eğdiredir.

Alıcı kuşlar da gökyüzünden aniden gelir; zayıf, çaresiz, savunmasız avlarına pençelerini takıp, onları yakalarlar. Bu yırtıcı kuşlardan

hemen hiç kurtuluş yoktur. Üstelik bu kuş, kavranılması, algılanması mümkün olmayan, sırrına aklın ermediği feleğin kuşudur. Bu kuşun pençeleri de demirdense kurtuluş imkânı hiç yoktur. İşte ölüm/ecel karşısında bütün acziyeti ve çaresizliği ile insanoğlu bir av hükmündedir:

*Bu dağlar kömürdendir
Geçen gün ömürdendir
Feleğin bir kuşu var
Çırnağı demirdendir*

Ölümlle ilgili ritüeller de hayata dair diğer unsurlar üzerinden anlatılmıştır. Ölümün soğuk ve korkutucu yönleri, zaman zaman güzel adlandırma dediğimiz terimlerle anlatılmıştır. Geçti, geçindi, uçtu, göçtü gibi güzel adlandırmalar yapılarak ölüm kelimesinin türkütücü etkisi kırılmak istenmiştir. Bu durum, bazen “*Geçti dost kervanı, eyleme beni*” söylemi ile bu dünyadan geçip giden dostlara, bazen de “Bir kuştı uçtu gitti ömrüm. Bahardan göçtü gitti ömrüm” sözleri ile gelip geçen ömre işaret etmektedir. Bir güzel adlandırma / örtmece de sal ya da tabutun ata benzetilmesidir. At, uğur ve muradın göstergesidir. Ölünün taşındığı salın ata benzetilmesi, belki de bir olumluluk katma amacına yönelik olabilir. Aynı şekilde kefen için yapılan yakasız gömlek benzetmesi de gelenektendir:

*Nefis sen ölmez misin öleni görmez misin
Yakasız gömlek biçildi giymeye gelmez misin?*

*Nefis sen ölmez misin öleni görmez misin
Cansız atlar yürüdü canan binmeye gelmez misin?*

Bir diğer türkümüzde, ecelin kara deve metaforu ile, ölümün ise bu kara devenin evin önüne çökmesi metaforu ile anlatıldığı çarpıcı bir kurgu söz konusudur. Kini ve asla unutmayan hafızası ile bilinen devenin, insanı mutlaka gelip bulacak olan eceli simgelemesi, etkileyici bir tasarım olarak ortaya çıkmaktadır. Üstelik bunun kara renkli bir deve olması, kara rengin yas ve olumsuzluk bildiren yönüne de işaret etmektedir:

*Göz değmeden yapımıza
Yıkılmadan tapımıza
Kara deve kapımıza
Çökmeden gel ihmadan gel*

Ecel-deve ilişkisi çok öncelerde, Baki'nin şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır:

*Pâyâmâl olmada âhir şütür-i gerdûna
Pâdişâh ile gedâsı hele yeksân ancak*

(Sonunda, felek devesinin ayakları altında padişah da, köle de ezilecektir/eşitlenecektir.)

Varlık ve Hayata Dair Metaforlar

Dünyanın bizzat kendisi, içindeki varlıklar, cereyan eden olaylar, rutinleşmiş olgular bütün bilinmezlikleri ile insanları şaşırtmaktadır. İnsanın bu dünyaya gelişi, hayata bakışı ve nihai nokta olan ölüm ve ötesi de sırlarla doludur. İnsanların bütün bunlara tavırları da farklı farklı olmuştur. Genellikle bir kabulleniş olarak ortaya çıkan bu durum, bazen bir isyan bazen de sessiz bir boyun eğiştir. Âşık Veysel, irade dışında gelinen, pek çok sırlarla dolu olan ve yine irade dışında sonlanan hayatı, çarpıcı bir metaforla anlatmıştır. Bu, birinden girildikten sonra diğerinden mutlaka çıkılacak olan han kurgusu ile tasarlanmıştır. Hanlar, bir süreliğine konaklanan yerler olup, geçiciliğin göstergelerindedir. Ezelden ebede yürünen bu dehşetli yolculukta dünya hayatı, bir gece konaklanan handan başka ne olabilirdi ki? Zaten hayatın kendisi de mutlaka gidilmesi gereken bir yol ve yolculuk değil midir? Her ne kadar korkulsa da ölüm denilen o “menzil”e yetişmek için hiç durmadan gidilmektedir:

*İki kapılı bir handa
Gidiyorum gündüz gece*

...
*Yetişmek için menzile
Gidiyorum gündüz gece*

Derviş Ali de eceli/ölümü, herkesin sonunda mutlaka geçeceği bir kapı olarak kurgulamaktadır. Üstelik bu kapıyı güzel bir kapı olarak nitelemektedir. Bu durum, belki bir sufiyane tavrı, belki de ölümün dünyadaki adaletsizliği eşitleyen bir eşik olmasını yönünü anlatmaktadır. Sonu ölüm olan dünya hayatına bakış ise, çok daha ilginç bir biçimde kurgulanmaktadır. Derviş Ali'ye göre dünya hayatı, “kumdan bir duvar örme” faaliyetidir. Asla olmayacak bir çabadır, bu. Dünyevi olanın, kum gibi dağılarak bütünlüğünü kaybeden bir olguyla verilmesi, insan zihninde geniş tasarımlar ortaya çıkarmaktadır:

*Ne güzel kapıdır görünen kapı
Ordan gelir geçer kulların hepi
Yüz bin emek çeksen yapılmaz yapı
Kumdan duvar örme kaldıramazsın*

Ömür, bütün olumsuzluklarına, hatta sonunda ölüm olmasına rağmen yine de yaşamaya, sevmeye dair güzelliklerle doludur. Eğer ömür, bir bina olacaksa bir zindandan daha çok, saray olmalıdır. Zira ömür binası, taşları tek tek seçilerek özenle örülen muntazam bir yapıdır. Ömrün zindan veya saray olmasının yolu sevgiliden geçer. Güzellik, hoşluk, sevda, hatıra, dostluk taşları ile yapılan ömür sarayı; sevgilinin vefasıyla ayakta kalacaktır. İşte sevdadan, aşktan habersiz sevgililer gönül sarayını asla inşa edemezler:

*Yıktın viran ettin ömrüm sarayın
Sen onun bir taşın örebilmezsin*

Kâtibî'nin bir türküsünde geçen “*Terse savurma harmanı; Dane gider yele kardaş*” dizeleri de hayatın esasına dair metaforik bir anlatım olarak karşımıza çıkmaktadır. Harmanı terse savurmak kurgusu; insanın, yaratılışına aykırı davranmasını anlatmaktadır. Varlık âleminde her şeyin kendine çizilmiş sınırları vardır; o sınırların içinde kalmak eşyanın tabiatı gereğidir. Belki de bu sınırları ihlal eden yegâne varlık insandır. Dolayısıyla insanın varlıktaki ahengi devam ettirmek noktasında üzerine düşen önemli görevleri vardır. İnsan olmanın gereği de budur.

“*Uyan ey gözlerim gafletten uyan*” nakaratlı Sivas türküsünde irfani bilgi ve hayatın birikimleri olan tecrübe, kumaş metaforu ile verilmektedir. Eğer bir malın, meta'nın alıcısı yoksa onun çok değerli olmasının hiçbir anlamı olmamaktadır. “*Marifet iltifata tâbidir/Müşterisiz metâ zâyidir*” sözü bunun en güzel anlatımıdır. Kumaş-söz ilgisi her ne kadar verilmiş olsa da anlatılmak istenen düşünce etkili bir tasarımla kurgulanmış gözükmemektedir. Bir insanın artık sözünün dinlenmemesi, onun inandırıcılığı ve güvenilirliği gibi en insani değerlerini kaybetmesi demektir; ama daha da önemlisi, bunu aşağıdaki gibi söylemektir:

*Hey dost artık yeter sözün tutulmaz
Senin kumaşların burada satılmaz*

Sümmani'nin meşhur “*Ervah-ı Ezelde Levh u Kalemde*” dizeyiyle başlayan türküsünde de talih, talihsizlik gibi hayatın gerçeklerine

dair kurgularla karşılaşmaktayız. Boşa yapılan işlerin veya daha hikmetli söyleyişle dünyevi olanla uğraşın “suya yazı yazmak” olarak adlandırıldığı örneğine uygun bir söyleyiş de bu türküde geçmektedir. Buradaki söylemi aşkla ilgili kırılğanlıklar veya genel olarak dünya hayatının geçiciliği üzerinden anlamak mümkündür. Rüzgâra yazı yazmak, suya yazmaktan daha asılsız gözükmektedir:

*Herkes dosta vermiş arzuhalini
Benimkini ürüzgâra yazmışlar*

Âgâhî’ye ait “*Seher vakti çaldım yârin kapısın*” adlı türküde de hayatın birikimlerine, erdemlerine bir gönderme söz konusudur. Hayatın zorluklarına, sıkıntılara karşı insanın mutlaka sabırlı olması, direnç göstermesi salık verilir. Bu insani yetkinleşmenin de bir göstergesidir. Hele bu durum aşkla, aşktaki sadakat ve sebatla ilgili ise mutlaka yaşanması, tecrübe edilmesi gereken bir hâldir. Sabırla, tevekkülle hedeflene ulaşmak, yine günlük hayattan bir kesitle aktarılmıştır. Oduka yavaş işleyen sisteminden dolayı, su değirmenlerinde tahıl öğütme ciddi anlamda sabır isteyen iştir. Öyle ki bu durum, değirmenlerde nöbet anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sonuçta sabırla beklenen sıra bir zaman sonra o kişiye de gelir; aynen soyut ve itibari durumlardaki gibi:

*Nöbetin bekleyen alır keşiğın
Beklemeli o sultanın eşiğın*

Sözleri Pir Sultan’a ait olan bir türküde geçen “*Her ağacın kurdu özünden olur*” sözleri de insanı tefekküre ve ibret almaya yönlendiren bir söylemdir. Bu sözü hayatın her alanına uyarlamak mümkün gözükmektedir. Kötülük insanın dışında, başka bir yerde değil bizzat onun içindedir. Biz bunu, kötülük ve iyilik insanın içinde potansiyel olarak vardır, olarak algılamalıyız. Kişi, kendi iradesi ile içindeki kötülüğü veya iyiliği ön plana çıkarır veya köreltir. Nasıl ki koskoca ağaçların kuruyup devrilmesine sebep olan kurtçuklar, ağacın kendi kovuğunda oluşuyorsa, insanları manen/ahlaken bitiren kötülük düşünceleri de onun mizacında vardır.

Âşık Halil Yıldız, ömrü yine ağır ağır giden kervan algısı ile verirken, dünyada murada erememeyi “kuru çeşme” metaforu ile vermektedir. Çeşmelerin, pınarların en temel özelliği hayat bahşeden yerler ol-

masıdır. Hele suyun kıt olduğu, zor bulunduğu coğrafyalarda, bütün iş-tiyak ile susamış dudakların suya kandırılma arzusunun boşa çıkması, karşılaşılabilir en büyük hayal kırıklıklarındandır. Kültürümüzde, bir şeyi istemenin en kesif anlatımı, “susamak” ile anlatılmıştır. İşte, genel olarak hayatın bütününde, özel olarak da sevdalarda yaşanan hayal kırıklıkları, kurumuş pınar ve çeşme metaforu ile tasarlanmıştır. Murada erememek ise hiçbir zaman dolmayan “kap” algısı ile anlatılmaktadır:

*Kervanım da ağır ağır yürüdü
Hangi çeşmeye vardysam kurudu
Şu küçük kabım dolmadı gitti*

Muharrem Ertaş’tan derlenen “Dinek Dağı” türküsünde ise mertlik ve namertlik, somut göstergelerle zihnimizde çağrıştırmaktadır. Himaye, koruma, sığınma, güvenme, acıma, merhamet gibi insani değerlerin “gölge” metaforu ile verilmesi; yardım, bereket, cömertlik, yararlı olmak gibi insani değerlerin ise “dal” metaforu ile verilmesi etki-leyici, çarpıcı duygu ve düşünceleri doğurmaktadır:

*Adama kemlik mi gelir mert oğlu mertten
Kötülerin dalı gölgesi olmaz olmaz*

Nâbî de 17. yüzyılda benzer bir kurguyu şu şekilde yapmıştır:

*Gülsitân-ı dehre geldik renk yok bû kalmamış
Şâye-endâz-ı kerem bir nahl-ı dil-cû kalmamış*

(Dünya gül bahçesine geldik, rengi ve kokusu kalmamış; üstelik insanı rahat-latacak bir gölge veren fidanı da kalmamış)

Aşka ve Sevdaya Dair Metaforlar

Türkülerin çoğu sevdalara dairdir, dersek yanılmış olmayız. Do-layısıyla türkü sözlerinde aşk ve sevda etrafında örülmüş benzetmelere ve metaforlara sıklıkla rastlanır. Sevdaların gizli olması gerçeğinden de hareket edilirse; türkü sözlerindeki örtük anlatımların mantığına da ulaşmış oluruz. Kıskançlığın, ayrılığın, hatta ölümlerin yaşandığı sev-daların izlerini, türkü sözlerinde değişik kurgularla gözlemleriz. Kıskançlık duygusunun en kesiflerinden birinin dillendirildiği “Unutma Dost” adlı türküde, sarılmak ilgisi ile “taze sarmaşık”a benzetilen sev-ginin “hoyrat bedenler”e dolanma endişesi dile getirilir:

*Taze sarmaşığım hoyrat bedene
Sarılırsa ben ölüüm unutma dost*

Aşağıdaki türkü dizelerinde ortaya konan analogi ise, yaygın bir inancın yansımasıdır. Hemen yakınındaki gözlemlediği örneklerden yola çıkan anlayış, ifadesine etkileyici bir yön vermek için “diken arasında kalmış gül” ilgisini ortaya koymaktadır. Sevdiği birinin başkasına yar olmasının yanı sıra, bir de evlendiği kişinin ve aile çevresinin hoyratlığı, kötülüğü, yürek yarasını katmerleştirmektedir. Bu durumu anlatmanın en çarpıcı örneği şöyle olmalıydı:

*İyinin kaderi kötüye düşer
Diken arasında kalmış gül gibi.*

Sevdan, aşkın ne kadar güçlü olursa olsun, eğer sevdalandığın kişide böyle bir meyil, istek yoksa “bağrına taş basmak”tan başka yapacak bir şey yoktur. Kültürümüzde “zorla güzellik olmaz” özdeyişi vardır; “delikanlılığın racunu” da böyle görülmüştür. Kadının söz hakkının çok da dikkate alınmadığı toplumumuzda, erkeğin göstereceği “âlicenaplık”, fedakârlık ancak bu şekilde dile getirilebilirdi:

*Dost elinden gel olmazsa varılmaz
Rızasız bahçanın gülü derilmez*

Sevgili, çiçeklerin şahı olan güldür. O, koklamaya, dalından koparılmaya kıyılmayan bir çiçektir. Yıllarca sevdasının sıkıntılarına katlanılan, üzerine toz kondurulamayan sevgilinin hoyrat, soysuz, kıymet bilmez birine yar olması; “gülleri yoldurmak” yıkıcılığı ile dile getirilmiştir:

*Mihnet ile yetirdiğim gülleri
Varıp gittin bir soysuza yoldurdun*

Sevgili bazen de geleneğe aykırı olarak bülbüldür. Âşığına iltifat etmez, nazlanır, cilve yapar. Aksine ellere, rakiplere meyleder. Bütün bunlara rağmen âşık çoğu zaman suçu, günahı kendinde arar, kendinde bulur. Dikenin yakıcı, kanatıcı, acıtıcı bütün olumsuzluklarını kendi nefsinde toplar ve bülbülün güle gidip dikene gelmemesi gerçeğinden bir kurgu yapar:

*Çağırırım çağırırım yanıma gelmez
Bülbülden öğrenmiş dikene konmaz*

Gelenekten de esinlenen şu benzetmede yüzün aya, saçların bulutlara benzetilmesi ilgisini gözlemlemekteyiz. Ay-bulut ilgisi sevgiliyi anlatmada orijinal tasarımları zihnimize çağrıştırmaktadır:

*Taramış zülfünü dökmüş yüzüne
Zannedersin bulut aya bağlanmış*

Fuzuli, “*Aşk imiş her ne var ise âlemde*” der. Dolayısıyla gönlünde aşka dair iz olmayanlar, gönlü kupkuru olanlar, hakikatli kişilerden sayılmamıştır. Aşk, insanın iradi olarak girdiği bir yol değildir. O da kazalar, belalar gibi insanı aniden gelir bulur. Ancak bütün bunlara rağmen aşk, her kişinin değil; er kişinin kârıdır, denilerek âşıklara üstün bir paye de verilmiştir. İnsanımız, aşkla, âşıkla ilgili öyle çok laf süslemeyi bilmez; hemen elinin altındaki nesnelere yararlanır. Onlara göre gönülde aşk yoksa o gönül kalaysız “kap”tan başkası değildir:

*Ay oğlan arsız oğlan
Dünyada yersiz oğlan
Kalaysız kaba benzer
Dünyada yarsız olan*

Hâsılı aşk zor iştir. Aşkta yaşanan sıkıntılar, kanınıza eklemek doğramadır: “*O sarı çemberin ucuna bak ucuna/Annen eklemek batırmış ikimizin kanına*”, aşk bir hercailik değildir, maymun iştahlılığı asla kabul etmez, sadakat esastır: “*Uçup daldan dala konan değilim*”. Aşkta sevgiliyi görmek vuslattır, âdeta bütün çiçekleri müşahede etmektir: “*Seherde bir bağa girdim*”. Aşk, dertlere talip olmaktır, bütün sıkıntılara göğüs germektir, tabiri caizse ‘sel önüne söğüt dikmek’ tir:

*“Sel önüne söğüt diktim bir sıra
Deli gönül eşkârlandı bu sıra
Ben seni gönülledim kalma kusura
Var git oğlan var git ben senin olamam”*

Sözleri Zülfü Livaneli’ye ait “*Bir İnsan Ömrünü Neye Vermeli*” türküsünde ayrılık, kuruyan bir dere metaforu ile karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, canlılığı, bereketi, neşeyi, mutluluğu anlatan vuslatın karşısında ayrılık; bitmişlik, tükenmişlik başta olmak üzere olumsuz bütün kavramları zihnimize çağrıştıran suları kaybolmuş, kurumuş bir dere tasarımı ile dile getirilmiştir. “*Ayrılık gününün kör dereleri / Bö-*

lünüp gidiyor nehir dediğin". Yine aynı türküdeki, yol metaforu da insanın ömrünü anlatmaktadır. Öyle bir yol ki, yolda kalanla yürüyen arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.

Bir Samsun türküsünde geçen "Uçup daldan dala konan değilim" dizesi, aşktaki vefa ve vefasızlığı anlatan yaygın deyimlerimizden birine göndermedir. "Daldan dala konmak", özellikle aşktaki "maymun iştahlılık"ı anlatan bir deyim olup, aşkın en önemli tarafı olan sadakatin yokluğunu anlatmaktadır. Edebi metinlerimizde her ne kadar en yaygını olsa da bülbül, daldan dala konan âşığın sembolüdür.

Sonuç

Türkülerimiz, halk irfanı da dediğimiz önemli düşünceleri içinde barındırmaktadır. Her ne kadar bir yakarı ve ilk söyleyeni olsa da türküler, ortak bilinçaltımızın ürünleridir. Türkü sözü kaleme alan âşıklar, bireysel sembollerden çok geleneksel olan kaynaklardan beslenmişlerdir. Dolayısıyla onların söylediklerini, toplumsal zihnimizin ürünü olarak görmek gerekir. Aşka, ayrılıklara, ölüme, hayata dair türkü sözlerinin içine serpiştirilmiş metaforik anlatımlar, yine toplumun sürekli tecrübe ettiği birebir unsurlar üzerinden kurgulanmıştır. Bu itibarla, muhababında oldukça büyük etki yapabilme imkânına ulaşmıştır. Bu yazıda bazı örneklerini vermeye çalıştığımız bu metaforik kurgular, hemen bütün türkülerimizde hayatı algılama biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1993); Şiirin Dili ve Türk Şiir Dili, Şafak Matbaası, Ankara.
Alver, Köksal (2004); Edebiyat Sosyolojisi, Hece Yayınları, Ankara.
Condon, John C. (1998); Kelimelerin Büyülü Dünyası, İnsan Yayınları, İstanbul.
Eliot, T. S (1990); Edebiyat Üzerine Düşünceler (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
Güven, Merdan (2009); Türküler Dile Geldi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
Saraç, M. Yekta (2013); Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Ankara.
Şimşek, Esmâ (2016); "Ahu Gözlüm Tut Elimden- Bir Türkünün Varoluş Hikâyesi ve Âşık Feymanî", Kaygusuz'un Bilge Torunu Abdurrahman Güzel'e Armağan, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, ss 313-319
Tanpınar, A. Hamdi (1987); Beş Şehir, Dergâh Yayınları, Ankara.
Türk Halk Müziği Sözlü Eserler Antolojisi (I-II.Cilt) 2006.; TRT Müzik Dairesi Yayınları, Ankara.
Yakıcı, Ali (2007); Halk Şiirinde Türkü-(Tanım, Tasnif, İnceleme, Metin), Akçağ Yayınevi, Ankara.